

Леська Лілія Пятроўна

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры беларускай
і замежнай літаратуры
Беларускі дзяржаўны педагагічны
ўніверсітэт імя Максіма Танка
г. Мінск, Беларусь

Liliya Leska

PhD in Philology
Associate Professor of the Department
of Belarusian and Foreign Literature
Belarusian State Pedagogical
University named after Maxim Tank
Minsk, Belarus
leska.l.5@yandex.ru

АСПЕКТЫ ВІЗУАЛЬНАГА Ў ВЕРШАВАНЫХ КАЗКАХ В. ВІТКІ

ASPECTS OF THE VISUAL IN POETIC FAIRY TALES BY V. VITKA

У артыкуле выпрацаваны метадалагічны інструментарый для даследавання праблемы візуальнага ў вершаваных казках В. Віткі. У якасці цэнтральных прыёмаў аналізу праблемы візуальнага выкарыстаны зрокава акцэнтаваныя прыёмы погляду на самога сябе, погляду іншага, панарамнага агляду і графічныя вобразы.

Дамінантным вобразам мастацкай геаметрыі ў вершаваных казках “Вавёрчына гора”, “Буслінае лета”, “Казка пра цара Зубра” з’яўляецца вобраз кола. З аднаго боку, гэта вобраз прадметнага свету пісьменніка (драўлянае кола – аснова для дамоўкі буслоў), з другога – сімвалічна-мысленны вобраз-знак выражэння цэнтральнай канцэпцыі твора (яднання сям’і ў казцы “Вавёрчына гора”, самапазнання ў казках “Буслінае лета” і “Казка пра цара Зубра”).

Візуальны свет твораў В. Віткі зменліва рухомы, у ім суіснуюць аўтарскія бачанні і ўяўленні чытачоў.

К л ю ч а в ы я с л о в ы: В. Вітка; візуальнасць; мастак; беларуская дзіцячая літаратура; вершаваная казка; вобраз кола; зрокава-візуальны.

The article develops methodological tools for studying the problem of the visual in V. Vitka’s poetic fairy tales. Visually accentuated techniques are used as the central techniques for analyzing the problem of the visual: the techniques of looking at oneself, another person’s view, panoramic view and graphic images.

The dominant image of artistic geometry in the poetic fairy tales “Squirrel’s Sorrow”, “Stork’s Summer”, “The Tale of Tsar Aurochs” is the image of the wheel. On the one hand, it is a part of the writer’s world of objects (a wooden wheel is the basis for the stork’s nest), on the other hand, it is a symbolic mental image – the expression of the central concept of the work (family unity in the fairy tale “Squirrel’s Sorrow”, self-knowledge in the fairy tales “Stork’s Summer” and “The Tale of Tsar Aurochs”).

The visual world of V. Vitka’s texts is dynamic, it combines the author’s concepts and readers’ beliefs.

К e y w o r d s: V. Vitka; the visual; artist; Belarusian children’s literature; poetic fairy tale; the image of the wheel; visual.

Праблема візуальнага ў мастацкім свеце В. Віткі не была прадметам асобнага даследавання, хаця творчая спадчына майстра пісаць для чытачоў “нападрас” шматстайна і рознааспектна вывучана ў артыкулах і манаграфіях Р. Бензярука, С. Марчанкі, А. Марціновіча, В. Несцяровіч, М. Шаўлоўскай, У. Юрэвіча, М. Яфімавай.

Мэта дадзенага артыкула – асэнсаваць аспекты візуальнага ў вершаваных казках В. Віткі.

Мэтазгоднасць пастаноўкі праблемы візуальнага на матэрыяле казак “Вавёрчына гора”, “Буслінае лета”, “Казка пра цара Зубра” В. Віткі абгрунтаўваецца тым фактам, што большасць вершаваных твораў паэта паспяхова праілюстравана мастакамі У. Басальгам¹, Т. Беразенскай, Л. Зеневіч, І. Іскрынскай, М. Казловым, К. Шаранговічам, а паэтычная кніга “Чытанка-маляванка” стала плёнам надзвычай творчага саюза пісьменніка В. Віткі і мастака А. Луцэвіча. Гукі і фарбы ў зборніку выступаюць не адасобленымі прыкметамі паэтычнай рэальнасці, а сутнаснымі ўвасабленнямі быццёвага адзінства. Дзякуючы сумеснай працы мастакоў² і паэта ствараецца яркае прадстаўленне цэласнасці мастацкага свету, шматстайныя аспекты якога асэнсоўваюцца айчыннымі даследчыкамі.

Вершаваныя казкі В. Віткі, прадстаўленыя ў візуальных відах мастацтва, сталі “жыццяздольнымі” як культурныя архетыпы, набылі папулярнасць, ператварыліся ў мадэлі для выхавання і выклікалі з’яўленне шматлікіх інтэрпрэтацый.

Так, У. Юрэвіч тлумачыць, што “мастацкае бачанне пісьменніка праявілася ў пільнай увазе да *дробязей*, якіх так шмат у аўтабіяграфіі В. Віткі: *Памятаю дзедаву хату. Яе акенцы былі выпілаваны на шырынню роўна аднаго бярвяна. І хоць мы жылі ў асяродку, наша хата была самай крайняй пры забалочанай лугавіне, якая грэбляй дзяліла вёсачку напалам. За хатаю адразу ж пачыналіся глінішчы, ямы, з якіх людзі капалі на свой абыход гліну. У глінішчах я пасвіў карову*” [1, с. 167]. Даследчык слухна падкрэслівае, што В. Вітка дасягае выключнай маляўнічасці ў выяўленні ідэі, бо звяртаецца да самага звыклага. У якасці яскравага прыкладу крытык прыводзіць казку “Вавёрчына гора” (1948), адзначаючы, што поспех гэтага твора ў дзіцячай аўдыторыі быў непазбежны, “бо хто ж з дзяцей не захапляўся вавёркай” [1, с. 179]. Хай дзесяць разоў на дзень убачыць дзіця гэтую лясную прыгажуню, усё роўна будзе бурна радавацца. Паэт гэта неаднойчы назіраў і таму так лёгка пайшоў на тое, каб улюбёнку дзятвы – рыжую пястуху апанавала гора:

Забалелі ў вавёрачкі зубкі –
Не можа раскусіць арэхавай шкарлупкі [2, с. 18].

У. Юрэвіч лічыць, што “В. Вітка ўмее жыць вобразамі, асвоенымі ўжо чытачом, і таму духоўная аддача, на якую разлічвае аўтар, беручыся за рэалізацыю сваёй задумы, заўсёды пэўная і высокая” [1, с. 179]. У невялікай

¹ *Басальга, У.* Ex libris Васіля Віткі (Выяўленчы матэрыял) / У. Басальга – Мінск, [паміж 1980–1990] (1 л.: літагр. ; 12,5х9 ; 13,5х9,5 см.).

² У кнізе “Азбука Васі Вяселкіна”, што выйшла ў серыі “Кнігі нашага дзяцінства” змешчана не толькі біяграфія В. Віткі, але і на апошніх старонках зборніка мэтанакіравана прыводзяцца звесткі пра жыццё і творчасць мастака Л. Зеневіч.

казцы “Дударык” (1962) усё традыцыйна звыклае: і каменьчык у полі, на якім прымасціўся дударык, і дудка на раменьчыку, на якой ён пачынае граць, і сорак восем карабоў пірагоў, якімі надараюць яго за добрую ігру, і клопат пра тое, як забраць пірагі.

Мы пагаджаемся з тлумачэннямі У. Юрэвіча і лічым, што першым штуршком да стварэння візуальна дакладнага малюнка рэчаіснасці з’яўляецца правільны выбар звыклых для дзяцей сітуацый і вобразаў. Але мастакоўскае бачанне В. Віткі не абмяжоўваецца толькі пільнай увагай да дэталей, яно скіравана на канцэптуальнае кадзіраванне, на графічнае шыфраванне.

Даследчык беларускай дзіцячай літаратуры М. Яфімава ў артыкуле “Сонцам сеяў свой палетак” слухна падкрэсліла, што ў адным са сваіх ранніх вершаў, надрукаваных В. Віткам ў 1928 г., ён пісаў: *На сонца вяслую, на сонца*. Літаратуразнавец успрыняла ўзнёсла-рамантычныя словы паэта як “эстэтычны код сэрца паэта” [3, с. 163], што прагне вышыні і цяпла. Кодам гармоніі, гарманічнай цэласнасці і завершанасці паэзіі для В. Віткі стаў вобраз сонца¹, а шлях паэта “скіраваны на сонца” [4], да вышыні. “Высокае неба ідэалу” пазначана і ў псеўданіме паэта. “Віткай”, “вешкай”, згодна з трактоўкай Р. Бензярука, на роднай Случчыне называлі “вяху – высокую тычку са шматком сена ўверсе, якой аддзялялі ўчасткі, надзелы” [5, с. 54].

Прыводзіць Р. Бензярук і другую трактоўку псеўданіма Вітка: “Ёсць і гістарычнае тлумачэнне: з часоў Грунвальда нашыя продкі вогненымі віткамі (“віцамі”) называлі спецыяльныя каралеўскія гарматы, якія пад час вялікай небяспекі склікалі сялянскае апалчэнне. Каралеўскі пасланец на кані з запаленай віткай на дыдзе нёсся па гарадах і весях, абвешчаючы пра бяду, што насунулася на краіну.

Відаць, нездарма менавіта ў часы ліхалецця стаў Крысько Віткам, узнікаючы сваімі творамі землякоў-беларусаў на барацьбу з бязлітаснымі ворагамі” [Там жа]. У абодвух выпадках псеўданім Вітка “расшыфроўваецца” як сімвалічнае папярэджанне, пазначанасць. І сапраўды, паэзія Васіля Віткі стала агульнапрызнаным арыенцірам, школай паэтычнага майстэрства, узорам.

Такім чынам, айчынныя даследчыкі заўважылі, што В. Вітка па-майстэрску рэпрэзентуе навакольны свет, звяртаючыся да візуальных вобразаў.

Паняцце візуалізацыі, візуальных сродкаў як адной з найбольш значных уласцівасцей мастацкай вобразнасці ў апошні час шырока выкарыстоўвацца ў розных навуках: літаратуразнаўчай, культуралагічнай, філасофскай². Ас-

¹ Сонечным казачнікам называе В. Вітку і Т. Макарэвіч (*Макарэвіч, Т. Сонечны казачнік / Т. Макарэвіч. – Бібліятэчны свет. – 2017. – №4. – С. 24*).

² *Ивлева, А. Ю. Культурное пространство художественного текста: от символа-предела к символу-образу : автореф. дис. ... д-ра филос. наук : 24.00.21 / А. Ю. Ивлева. –*

пекты візуальнага сталі прадметам асэнсавання айчынных і замежных да-следчыкаў: Я. Гарадніцкага¹, С. Кауфман².

Звяртаючыся да візуальных спосабаў рэпрэзентацыі рэчаіснасці, В. Вітка прапануе чытачу стратэгію яе трактоўкі і вызначае ступень жыццёпадобнасці ці ўмоўнасці.

Спосабам выяўлення ўмоўнасці ў мастацкіх тэкстах В. Віткі сталі графічныя фігуры, вобразы-сімвалы, вобразы-знакі.

Графічны малюнак Беларусі ў мастацкім бачанні В. Віткі выяўлены ў вобразе зялёнага лістка (верш “Беларусь”):

На карце вялікага свету
Яна як зялёны лісток,
Песня гарачага лета,
Крынічнай вады глыток [6, с. 115].

Вобраз зялёнага ў гэтым вершы – знакавы, але дамінуючым сярод візуальна-зрокавых аўтарскіх вобразаў, паводле нашага бачання, з’яўляецца вобраз кола з розным сімвалічна-сэнсавым напаўненнем і яго інварыянтныя мадыфікацыі: вобраз дупла (казка “Буслінае лета”), лустэрка (казка “Буслінае лета”, “Казка пра цара Зубра”), кароны (“Казка пра цара Зубра”).

У вершаванай казцы “Вавёрчына гора” цесным *колам* аб’ядноўваецца сям’я вавёрачак перад агульнай бядою, перад хваробаю Веры-вавёрачкі, добрай матулі і бабулі. Бегаюць дочки, клапацяцца ўнучкі, грэюць прымочкі, прыкладаюць анучкі, каб дапамагчы вавёрачцы суняць боль.

Візуальна бачны вобраз кола ў казцы “Буслінае лета”, ўжо ў кароценькім уступным слове аўтара – запрашэнні да суразмоўніцтва, сумеснага ўваходжання ў таямнічы казачны свет:

Гэта будзе доўгая казка.
А пакуль што на некалькі слоў
Адкажыце вы мне, калі ласка,
Хто з вас бачыў белых буслоў,
Іх старую дамоўку на вязе,
На драўляным шырокім коле.
Можа, з вас хто туды лазіў,
Аглядаў з вышыні наваколле,
Пазнаёміўся з буслам, з бусліхай?
Калі не, ну дык слухайце, ціха [2, с. 34].

Саратов, 2009. – 36 с.; Сузрюкова, Е. Л. Визуальные образы в творчестве А. П. Чехова : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.01 / Е. Л. Сузрюкова. – Новосибирск, 2019. – 22 с.

¹ *Гарадніцкі, Я.* Суадносінны вербальнага і візуальнага / Я. Гарадніцкі // Максім Багдановіч і сучасны літаратурны працэс : матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф., прысвеч. 100-годдзю першых публікацый вершаў М. Багдановіча, Мінск, 27 ліст. 2009 / Рэсп. ін-т выш. шк. ; уклад. К. А. Кандраценка. – Мінск, 2011. – 160 с.

² *Кауфман, С. Н.* Визуальность в поэтике Н. В. Гоголя: повествовательный аспект : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.01 / С. Н. Кауфман. – Новосибирск, 2013. – 15 с.

Аўтар акцэнтуюе ўвагу на рэальным драўляным коле, якое дзед Мікола ўзняў на вяз і тым самым забяспечыў буслоў утульнай дамоўкай.

“Драўлянае кола” не толькі мае выразныя характарыстыкі прадмета, але і валодае значнымі сімвалічнымі адценнямі, што перадаюць перыпетыі доўгага сяброўства, прыязнага суседства чалавека і птушак, гарманічнага суіснавання чалавека і прыроды.

Пашырэнне, узбагачэнне сімвалічнага значэння вобраза кола ў казцы “Буслінае лета” прачытваецца ў кантэксце прыёмаў погляду іншага, погляду з вышыні, панарамнага агляду. Узгадаем момант, як Васіль прыходзіць у гасці да буслоў і аглядае наваколле з вышыні птушынага палёту:

Я пісаць пра ўсё не стану –
Адбылося ўсё па плану.
Браўся ўжо на захад дзень,
Як з’явіўся я ў гняздзе.
Першы раз я ўбачыў свет –
І далёка і шырока,
Пэўна, ні адзін паэт
Не ўздываўся так высока [2, с. 57].

У гасцінай дамоўцы буслоў Васю запрашаюць сесці за круглы стол. У такім сяброўскім коле прыемна знаходзіцца гасцю і любаватца выхаванымі, разумнымі дзецьмі-буслянятамі, дабрабытам у птушынай сям’і.

Вандроўка ўзбагаціла Васіля не толькі новымі ведамі пра жыццё буслоў, але і дала пэўнае ўяўленне пра тое, якім павінен быць пісьменнік, творца. У сувязі з гэтым Вася не хавае свайго задавальнення:

Нездарма я ўсе ж хадзіў
Па вясёлым свеце,
Наглядзеўся розных дзіў,
Так патрэбных дзецям.
І цяпер ізноўку па-парадку
Усё магу пачаць спачатку [2, с. 76].

Радасныя, спавядальныя словы хлопчыка сталі выяўленнем аўтарскай канцэпцыі мастака і мастацтва. В. Вітка як настаўнік, без адкрытай дыдактычнасці і павучальнасці, такой стамляльнай для дзяцей, дае першыя ўрокі творчасці, тлумачыць маленькім чытачам як жа ж стаць сапраўдным паэтам. Абавязковай умовай для фарміравання мастака з’яўляецца яго блізкасць да прыроды. І сапраўды, Вася першапачаткова з’яднаны з прыродай. Цэлы дзень ён пісаў свой “шэдэўр” на ўлонні прыроды, а калі наступіў адвячорак, схаваў напісанае ў дупле.

Чароўная “схованка” – важны сюжэтна-кампазіцыйны момант казкі. “Вандроўка ў пошуках загубленага” [7] стала дарогай добрых знаходак – як пазнання навакольнага свету, так і спасціжэння асабістай мастакоўскай вартасці.

Працэс разумення каштоўнасці творчых набыткаў, згодна з трактоўкай В. Віткі, уключае ў сябе некалькі этапаў. Па-першае, напісанаму патрэбна крыху адляжацца, потым аўтарскі “шэдэўр” павінны прачытаць і ацаніць уважлівыя чытачы, як гэта зрабіў дзяцел (казка “Буслінае лета”). Гэта ён знайшоў Васілёў твор, а пасля гэтага доўга птушкі *слібізавалі*, сэнс глыбокі ў ім шукалі, але так і не знайшлі яго [2, с. 75]. Відавочна, што першая рэдакцыя пісьмовай работы была *слабаватай, сырой*, хаця хлопчык шмат *выхваляўся, што ён паэт...* [2, с. 75]. Толькі крытычны погляд іншага (погляд дзятла – не толькі лекара ляснога, а выхавацеля і настаўніка для пачынаючых пісьменнікаў) паспрыяў мастакоўскаму сталенню Васіля.

Дзяцел быццам тлумачыць, што сапраўднае мастацтва павінна адпавядаць высокім патрабаванням, а калі не, то яго будуць выкарыстоўваць толькі для гаспадарчых патрэб, а не для духоўнага росту. Лясны лекар прыгадаў, што калі ён прачытаў напісанае Васілём і так і не знайшоў высокага сэнсу, тады з чыстага ліста паперы змайстраваў сабе ён дзверы, *каб не дзьмуў у хату вецер, як былі малыя дзеці* [2, с. 76].

Такі ўмоўны пераход ад пошуку высокіх ідэй да спажывецкіх патрэб, безумоўна, вучыць дзяцей быць патрабавальнымі да створанага імі, умець правільна ставіцца да крытычных заўваг, выпраўляць асабістыя памылкі.

Выхаваўчыя мэты В. Вітка вырашае і ў вершаванай казцы “Казка пра цара Зубра” (1960). *Іскрыстым, звонкім вадаспадам, афарыстычна адточаных радкоў пачынаецца казка* [3, с. 165]. Дзеці разам з аўтарам захоплена аглядаюць прасторы Белавежскай пушчы, дзе столькі прыгажосці, шмат розных лясных жыхароў. Між імі вылучаецца прыгожы магутны зубр, з якім не пабаяўся ўступіць у спрэчку Вася, кемлівы хлапчук. Зубр паабяцаў Васі, што выпусціць яго з лясных нетраў на волю толькі тады, калі хлопчык зможа паказаць яго сыночку-зубраняці па тэлевізару перадачу. Ашчадна і клапатліва ставячыся да багаццяў роднай прыроды, Вася выйграў умоўны паядынак з царом Зубрам. Хлопчык паказаў сваю перадачу лясным жыхарам. Экранам паслужыла люстраная паверхня возера, антэнай – хмель, нават музыка суправаджае паказ:

Гуў нібы віяланчэль
Аksamітным басам чмель
І ўся слухала зямля
Музыку “Палёт чмяля” [2, с. 92].

У дзіцячай казцы В. Віткі тоіцца глыбокая філасофія разумення ўзаемаадносін чалавека і прыроды. Чалавек заўсёды будзе пераможцам, калі правільна спасцігне і выкарыстае багацці прыроды, не парушыць натуральную гармонію. На ідэйны змест твора выразна працуюць візуальна-зрокавыя вобразы кароны і возера-люстэрка. У водным адбітку ўсе звяры бачаць у сваім абліччы як адмоўнае, так і станоўчае. Але не ўсе правільна разумеюць убачанае. Воўк абурыўся, ён не паверыў сваім вачам, не пагадзіўся з тым, што на экране ён выглядае злосным і грубым. І, магчыма б, Вася быў бы забітым, каб не яго смеласць і справядлівасць цара Зубра:

І пачуўся царскі голас:
Калі зваліцца хоць волас
З галавы маіх гасцей
Не далічыце касцей!
Хто парушыў слова чэсці,
Каб са свету Васю звесці? [2, с. 95]

Высакародны Зубр справядліва рассудзіў спрэчку, прызнаў перамогу Васіля і здаў карону ў музей. Магутнасць, чэснасць і справядлівасць цара прыроды была ўвекавечана ў эмблеме МАЗа.

Такім чынам, праведзенае даследаванне дае магчымасць падкрэсліць, што для творчасці В. Віткі характэрна мастацкая цэласнасць, гарманічная натуральная паяднанасць выявы паэтычнага малюнка, думкі і канцэпцыі.

Візуальнасць – важны аспект мастацкай вобразнасці казак В. Віткі. У мастацкім свеце вершаваных твораў паэта аспекты візуальнага рэальна перадаюцца ў зрокава акцэнтаваных прыёмах і матывах погляду, сузірання, панарамнага агляду, погляду іншага і глыбокага самапазнання, пры дапамозе якіх выяўляецца аўтарская пазіцыя і бачанні герояў і чытачоў.

Адным з дамінантных графічных вобразаў візуальнасці В. Віткі з’яўляецца вобраз кола, што ўспрымаецца наглядна ў казцы “Буслінае лета” і мысленна ўяўляецца ў казках “Вавёрчына гора”, “Казка пра цара Зубра”.

Новым этапам у вывучэнні візуальнага ў паэтыцы вершаваных казак В. Віткі бачыцца нам разгляд умоўна-сімвалічнага пераходу ад прадметнай падрабязнасці і дэталёвасці да канцэптуальнай абагульненасці, ад шматкаляровай малюнкавасці партрэтаў і яркіх апісанняў герояў, прадметаў, дрэў з вершаваных зборнікаў “Казкі і краскі” (1983), “Госці” (1983) (як у выпадку з *буриштыновым грэбнем Пеці-Певунца* – дырэктара пачатковай птушынай школы (“ППШ”)¹ або з вогненна-чырвонымі ягадамі арабін (“Вавёрчына гора”), генеральскім мундзірам верабейкі з пагонам ды шнурам (казка “Генерал верабей”), чырвонай манішкай і шэрым пінжаком гіля (зборнік “Госці”, верш “Гіль”)) да геаметрычных фігур, абрэвіятур (казкі “Вавёрчына гора” “Буслінае лета”, “ППШ”).

ЛІТАРАТУРА

1. *Юрэвіч, У.* Сейбіт добра і справядлівасці / У. Юрэвіч // Погляд. Літаратурная крытыка. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1974. – С. 166–193.
2. *Вітка, В.* Дзецям: выбр. творы : у 2 кн. / В. Вітка – Мінск : Юнацтва, 1986. – Кн. 2. : Казкі, апавяданні : Для мал. і сярэд шк. узросту – 350 с.
3. *Яфімава, М.* Сонцам сеяў свой палетак / М. Яфімава. – Польша. – 2011. – № 5. – С. 163–167.

¹ У казцы “ППШ” В. Вітка нават рэкамендуе: “Дзеся цікавасці па гэтай казцы зрабіць інсцэніроўку.

4. *Марціновіч, А.* Святло чароўнага ліхтарыка. Выбраныя старонкі гісторыі беларускай дзіцячай літаратуры : дапам. для пед. дашк. устаноў : у 2 кн. / А. Марціновіч. – Мінск : Народная асвета, 1997. – Кн. 1. – 176 с.
5. *Бензярук, Р.* Жыў на свеце дзед Васіль. Кніга абразкоў пра Васіля Вітку, ягоны час і сяброў / Р. Бензярук, В. Крысько. – Брэст : Акадэмія, 2006. – 63 с.
6. *Вітка, В.* Беларусь / В. Вітка // Крынічка. Хрэстаматыя для дзяцей малодшага школьнага ўзросту / уклад. Р. І. Шастак. – Мінск : Радыё-плюс, 2012. – 432 с.
7. *Шаўлоўская, М. Ф.* Дыдактычны матэрыял па беларускай дзіцячай літаратуры : вучэб. дапам. / М. Ф. Шаўлоўская. – Мінск : БДПУ, 2007. – 82 с.

Поступила в редакцию 04.07.2023